

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 37:78(477.42)«19»(091)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.258046](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.258046)

ОСВІТА ЖИТОМИРА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Олеся Черкашина

кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця
E-mail: valent2509@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9516-1648>

Наталія Мозгальова

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музикознавства,
інструментальної підготовки та хореографії,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця
E-mail: mozgaliovan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7857-7019>

Михайло Вовчок

викладач Коростенської міської школи
мистецтв ім. А. Білошицького, Коростень
E-mail: mihajlovovcok7@gmail.com

У даній статті зроблена спроба розкрити деякі аспекти діяльності профікол та мистецьких закладів освіти міста Житомира Волинської губернії у загальноукраїнському контексті першої третини ХХ ст. На підставі аналізу архівних матеріалів авторами з'ясовано, що у цей період відкриваються профіколи (Індустріальна, Землеустрою, Торгівельно-Кооперативна, Єврейська, Медикола, Кустарно-промислова інтернат-школа та ін.), 4-х та 7-ми річні Трудиколи, серед яких були українські, єврейські, російські, польські, а також заклади мистецького спрямування. Простежено діяльність закладів освіти, охарактеризовано особливості їх функціонування, зокрема, матеріально-технічний стан, національний, соціальний та кількісний склад учнів, штат викладачів, навчальні дисципліни, форми й методи навчання та ін. Доведено, що одним із затребуваних навчальних закладів першої третини ХХ ст. була профікола Землеустрою, де мали змогу навчатися діти бідних верств населення. Встановлено, що фінансування проводилося з фонду спецкоштів та місцевого бюджету, а також виплачувалася стипендія з державного та місцевого бюджетів. Також встановлено, що умови роботи Індустріальної профіколи, як і Кустарно-промислової інтернат-школи, були складними. Зокрема, не вистачало обладнання, приміщень, приладдя для лабораторій, кабінетів та ін. Досліджено умови діяльності Торгово-Кооперативної профіколи, яка, на відміну від багатьох навчальних закладів Житомира, за короткий час існування мала власне приміщення з меблями, бібліотекою, устаткованими кабінетами, гарячими сніданками, стипендіальним фондом та ін. Важливим осередком мистецької освіти були: музична школа, музична профікола, музичне училище, балетна студія, Технікум мистецтв тощо. На основі вивчення архівних документів також висвітлено деякі аспекти діяльності балетної студії, музичної школи та музичної профіколи, де навчалися діти з незаможних родин (у закладі функціонували класи фортепіано, скрипки, віолончелі, вокалу, духових інструментів та ін.), а також Технікуму мистецтв. Рівень підготовки, спрямування Технікуму мистецтв, умови навчання значно вирізнялися від музичної профіколи. На часі була підготовка фахівців-інструменталістів, вокалістів та керівників хору. Саме у цей період створюються мистецько-культурні осередки, що сприяли розвитку хорової культури, а також струнні та духові оркестри тощо. Це був період активізації діяльності українського національного руху, культурно-просвітницьких товариств та громадських організацій.

Ключові слова: перша третина ХХ ст., Волинська губернія, Житомир, освіта, профіколи, мистецькі заклади освіти, музична школа, музична профікола, балетна студія, Технікум мистецтв.

Постановка проблеми. Важливим для повноцінного усвідомлення мистецьких процесів минувшини на сучасному етапі є дослідження культурних надбань як України загалом, так і окремих її регіонів. Відродження національної освіти на

початку ХХ ст. було одним із головних чинників у розбудові нової української держави. На сьогодні існує значна кількість наукових праць щодо культурно-мистецької спадщини Волині, освіти національних меншин XVIII – початку ХХ століть, освітньо-

просвітницької діяльності тощо. Однак, в наукових дослідженнях недостатньо висвітлені питання становлення та діяльності освітніх установ Житомира. **Аналіз досліджень і публікацій.** Серед сучасних науковців, що досліджували історичне минуле Житомира і волинського краю XIX – XX ст. зокрема, а також історію освіти на Волині у загальному контексті, Н. Бовсунівська [Бовсунівська, 2004], А. Мелешенко [Мелешенко, 2015], П. Даценко [Даценко, 2005], В. Надольська [Надольська, 1995], Л. Єршова [Єршова, 2006], О. Прищепа [Прищепа, 2010], І. Копоть [Копоть, 2009], О. Іващенко [Іващенко, 1998], С. Бричок [Бричок, 2005], Н. Кротік [Кротік, 2007] та ін. **Мета роботи** – на основі аналізу архівних джерел та історичних опублікованих матеріалів дослідити етапи становлення та діяльності професійно-освітніх і мистецьких закладів освіти Житомира, визначити роль владних структур у розбудові освітньої мережі в одному із найбільш важливих періодів в історії культури України першої третини XX ст.

Актуальність теми дослідження. Період першої третини XX ст. є важливим в історії розвитку країни, що пов'язано з впровадженнями реформами та зміною свідомості українського народу. Культурно-мистецька спадщина Житомирського краю не одне десятиліття привертає увагу краєзнавців, письменників, істориків, науковців та ін. Матеріали архівних фондів Житомирської області дозволили більш детально простежити динаміку розвитку освіти першої третини XX століття в одному з регіонів України та виявити особливості, обумовлені соціально-економічними обставинами.

Виклад основного матеріалу. На початку XX ст. Волинська губернія належала до найменш економічно розвинених регіонів України, що позначилося на промисловому зростанні її міст. Міська частка у промисловості Волинської губернії залишалася невисокою. Центром Волинської губернії, що входила до Київського¹ навчального округу, став Житомир². Національний склад населення міста був досить строкатим. Там проживали українці, поляки, євреї, росіяни, німецькі та чеські колоністи. Статистичні дані свідчать, що з усіх регіонів Правобережної України, що належали до Київського навчального округу, на Волині була найменша кількість освітніх закладів [Статистические, 1912, с. 2–3]. Це було пов'язано з незначним соціально-економічним розвитком волинських міст та відсутністю земств.

Ще у XIX ст. тут існували навчальні заклади різних типів – пансіони благородних дівчиць, чоловічі та жіночі гімназії, духовні та комерційні училища, фінансування яких відбувалося із різних джерел, а саме, приватних осіб, громади, духовенства та міської влади. Частина покривалася платою за навчання.

Згідно положення від 26.05.1869 р. до двокласних міських училищ зараховували дітей³, які вже вміли читати і писати. Навчання тривало 5 років, куди входив і підготовчий клас. Діяльність подібних закладів була дозволена лише в містах Правобережної України (Волинської, Київської та Подільської губерній). В червні 1912 р. вийшов закон про вищі початкові училища на Правобережжі, згідно якого двокласні початкові училища Київської, Подільської та Волинської губерній мали бути реорганізовані протягом трьох років у вищі початкові училища з чотирирічним терміном навчання. Це стосувалося й новостворених початкових чотирикласних училищ. Згодом почали діяти чотирикласні міські училища⁴, де мали змогу навчатися діти переважно бідних верств міського населення [Прищепа, 2010, с. 214–218].

Уже на початку XX ст. у містах Волинської губернії, як і по всій країні, влада активно почала фінансувати народну освіту⁵,⁶. Однак, уже на початку Першої світової війни 1914 р. в освітній сфері стався занепад. Зрушення відбулися тільки навесні 1917 р., коли Тимчасовий російський уряд почав проводити освітні реформи. Одним з першочергових завдань Уряду була українізація освіти, а саме, право на навчання рідною мовою⁷ в усіх освітніх закладах, урядових установах тощо.

З метою розбудови освітньої системи у планах Міністерства освіти було відкриття 50 українських гімназій та реальних шкіл, а також поширення вищої освіти по всій Україні. До кошторису на 1918 р. було закладено кошти на капітальний ремонт та будівництво середніх навчальних закладів в селах та містах. Згідно планів Міністерства Освіти і мистецтв, очолюваного М. Василенко, кожне місто зобов'язали утримувати хоча б одну гімназію, що поширювалося і на великі селища. Питання фінансування з місцевого та загальнодержавного бюджетів стосувалося й культури [інтернет джерела: Центральний]. У цей період відбувається й перейменування навчальних закладів на радянські трудові школи; семінарії перетворюють в Інститути Народної освіти різного спрямування, а дітей з бідних робітничо-селянських родин звільняють від сплати за навчання. Влада активно розпочала залучати широкі маси трудящих й до музичного мистецтва. Новостворені мистецькі заклади освіти, згідно нової пролетарської ідеології, були спрямовані на підготовку керівників хороших колективів, виконавців-ансамблів, інструменталістів, вокалістів тощо. У цей період відкриваються профшколи, студії, хореографічні майстерні, середні та вищі навчальні заклади, серед яких музичні й художні.

На початку 20-х років XX ст. першочерговим завданням влади, в річці політики українізації, була всебічна підтримка національної мови і культурних

¹ До Київського навчального округу також входили Подільська, Київська, Полтавська та Чернігівська губернії.

² У XIX ст. Житомир було перетворено на губернський центр.

³ В двокласних міських училищах мали змогу навчатися разом дівчатка та хлопчики.

⁴ На Волині функціонувало тільки три чотирикласних міських училища – у Житомирі, Корці, Рівному [Доклади, 1913, с. 1].

⁵ Нагадаємо, що в другій половині XIX ст. видатки на народну освіту не були передбачені. Це стосувалося як приватновласницьких міст, так і державних [Экономическое, 1863, с. 6].

⁶ Загалом, на потреби освіти Волинська губернія виділяла близько 9,9% бюджетних коштів міст. Наприклад, в Рівному і Дубні на освіту було виділено 7 500 руб., у Житомирі і Ковелі – 37 337 руб. і 26 288 руб. [Прищепа, 2010, с. 158, 166]

⁷ Із запровадженням навчання рідною (українською) мовою права націменшин також були враховані.

традицій. Цей період став для української культури особливо сприятливим. Це торкнулося й Волинської губернії. Протягом 20-х рр. у Житомирі було відкрито ряд профшкіл (Індустріальна, Землеустрою, Єврейська, музична, Медшкола та ін.), де мали змогу навчатися діти бідних верств населення різних національностей. Як свідчать статистичні дані архівних фондів, кількість вакантних місць була значно меншою за число бажаючих. Наприклад, у 1927 р. до профшколи Землеустрою (по вул. К. Маркса, 18) було подано 205 заяв (до 1 класу прийняли 41, загалом – 108), до Індустріальної профшколи (по вул. Пушкінській, 38) – 335 заяв (прийняли 170), до Медшколи (по вул. К. Маркса, 36) – 85 заяв, до Музичної профшколи – 57. Найменша кількість заяв була від дітей робітників, які не мали змоги підготуватися до вступу в профшколи. Тому Наросвітою було вирішено відкрити підготовчі курси, тим самим «відмінити», як зазначено в документах, таке «ненормальне явище, як репетиторство» [ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 42, арк. 38–38 зв.]. До числа відкритих освітніх установ увійшли також 4-х та 7-ми річні Трудшколи, серед яких 8 українських, 8 єврейських, 6 російських, 2 польські [ДАЖО, ф. Р. 1150, оп. 2, спр. 1269, арк. 28–28 зв.]. У 1927 р. на засіданні Президії Житомирської Міськради піднімали питання асигнації коштів на відкриття с/г Інституту [ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 505, арк. 28–28 зв.; ф. Р. 280, оп. 1, спр. 116, арк. 66].

Одним із затребуваних навчальних закладів у той час була профшкола Землеустрою, оскільки саме тут мали змогу навчатися діти із незаможних родин з усього Правобережжя. Наприклад, на 1927–1928 н. р. до складу учнів зарахували 108 дітей. З них українців 71, росіян – 16, євреїв – 12, поляків – 6, інших національностей – 3. Завідувачем призначили Тишкевича. Вік учнів становив від 15 до 20 років – 104 учні, а також старше 20 років – 4, серед яких дітей селян – 59, дітей службовців і учителів – 25, робітників – 20, кустарів – 3, інших дитячих комун – 1. Штат викладачів нараховував 11 осіб (українців – 6, росіян – 5), з яких 10 мали вищу педагогічну та спеціальну освіту. Заняття розпочалися 1 жовтня 1927 р. У доповідній записці закладу зазначається, що суспільство й держава були зацікавлені у роботі профшколи. І хоча фінансування проводили з місцевого бюджету та фонду спецкоштів (до 1000 крб.), однак цього не вистачало на придбання необхідного учбового приладдя та господарські витрати. З державного та місцевого бюджетів була також виділена стипендія у розмірі 5 крб. 75 коп., однак, як свідчать архівні документи, вчасно не виплачувалась [ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 98, арк. 3–4].

В навчальних планах профшколи Землеустрою найбільше годин відводилося загально-технічному й фаховому циклам, серед яких суспільствознавство, техніка мови, фізика з метеорологією, Енциклопедія с/г, математика, малювання з каліграфією, геодезія, культуртехніка, землеустрій, земполітика, чужа

література, агроробота, фізкультура. З переходом на 3-х річний курс кількість загальноосвітніх дисциплін було збільшено. Форма навчання у закладі була переважно лекційно-бесідна. Зокрема, до кожного предмету застосовувались різні методи, наприклад:

- техніка мови – семінарська форма та індуктивний метод;
- економічна географія – розмовно-демонстративний;
- фізика та метеорологія – лекційно-бесідний та лабораторно-досвідна праця і т. ін.

До навчального плану входило також проходження раз на рік польової практики (2–2,5 місяці) – з Геодезії, Землеустрою, Метеорології та Енциклопедії. Згідно статистичних даних, діти із сільської місцевості найкраще засвоювали науку, аніж діти міста [ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 98, арк. 5–7].

Соціальний склад учнів *Індустріальної профшколи* був виключно з дітей робітників. Заклад не мав власного приміщення і заняття проводили в помешканні Політехнікуму в другу зміну – з 4-х до 9-ти годин вечора «... у неприбраних кімнатах, при дуже слабкому освітленні...»¹. Складні умови відбивалися на роботі профшколи. І хоча склад педагогічних працівників був висококваліфікованим, повноцінне виробниче навчання було ускладнене відсутністю обладнання та приміщень. Не вистачало також приладдя для лабораторій та кабінетів (хімічного, механічного). Однак, уже в грудні 1927 р. на засіданні Секції Міськради по Наросвіті було прийнято рішення вжити заходів для забезпечення закладу необхідним приладдям та устаткуванням для лабораторій [ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 98, арк. 12–12 зв.].

Жахливим було становище *Кустарно-промислової інтернат-школи*, що мала тісні та малі класи, які у більшості розташовувалися в підвальному приміщенні. Асигнування коштів з місцевого бюджету були мізерними, що негативно відбивалося на навчанні та здоров'ї учнів, які заробляли кошти «виробництвом підсобних відділів». Керівництво закладу неодноразово піднімало питання про дотацію, а саме:

- про надання профшколі іншого придатного для навчання помешкання;
- про збільшення асигнувань з місцевого бюджету на утримання закладу;
- про харчування дітей;
- про видачу одноразової допомоги для проведення ремонту й на обладнання майстерень [ф. Р. 280, оп. 1, спр. 98, арк. 15–15 зв.].

Однак, не всі освітні установи мали погані умови навчання. Наприклад, *Торговельно-Кооперативна профшкола*, яка за короткий час свого існування (з 1. 04. 1925 р.) досягла значних успіхів. Заклад мав власне приміщення, устаткування шкільними меблями, книжкову бібліотеку, кооперативний та товарознавчий кабінети (загальна вартість майна становила 10 000 крб.), для незаможних учнів було збільшено кількість гарячих сніданків, а кооперативними спілками Волині створено стипендіальний фонд (8 000 крб.). У складі учнів переважала сільська

¹ У той час багато навчальних закладів на Поділлі не мали власного приміщення і займалися з другої половини дня до пізнього вечора.

молодь КНС та ЛКСМ [ДАЖО, ф. Р. 280, оп.1, спр. 98. арк.13–13 зв.]. Отже, не зважаючи на затребуваність у фахівцях і зацікавленість влади у діяльності навчальних закладів, більшість з них перебувала у стадії виживання.

Перша третина ХХ ст. була періодом не тільки економічного й політичного становлення України, але й періодом підвищення культурного рівня населення. В спадок від Російської імперії Україна отримала вкрай низький економічний рівень життя, неписьменність, русифікацію культури. Боротьба з неписьменністю мала принципове значення для культурної розбудови держави, а саме, боротьба за поширення рідної мови, театру, друку, української культури тощо. Одним з головних здобутків у розвитку системи народної освіти було відкриття мережі культурно-освітніх закладів і звільнення від плати за навчання дітей із бідних робітничо-селянських родин [Субтельний, 1992, с. 484–489]. М. Грушевський писав: «Україна повинна мати академію наук... національні архіви й музеї... Повинні бути гарно поставлені й академія мистецтв, і консерваторії, й школи практичного мистецтва, котре повинно бути трактоване як мистецтво нарівні з «високим» і «чистим» [Грушевський, 1991, с. 158]. Отже, українська культура отримала шанс на відродження.

Згідно постанови про необхідність навчання музиці усіх охочих, у Житомирі, як і по всій країні, відкриваються мистецькі заклади освіти, а саме, художня та музична профшколи (1924), музична школа¹, музичне училище, технікум мистецтв та ін. Розвинена мережа початкових музичних закладів свідчить про належний рівень музичної освіти міста.

Музична школа Житомира була відкрита в жовтні 1924 р. для підняття рівня знань робітників мистецтва. До штату викладачів увійшли безробітні музиканти у кількості 21 особи². Як і багато навчальних закладів того часу, музична школа не отримувала фінансування з місцевого бюджету і перебувала на самозабезпеченні. Хоч і з великими труднощами, проте продовжувала свою діяльність. Завідувачем відкритої музичної школи призначили В. Мареша, а його тимчасовим заступником для ведення організаційної справи – М. Ройзена (наказ від 3. 10. 1924 р., № 3197). Прийом документів проводили з 27 жовтня [ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, арк. 9, 33], заняття розпочалися з 1 грудня 1924 р. Учні школи мали змогу навчатися гри на фортепіано, скрипці, духових інструментах, співу тощо; клас теорії музики та обов'язкового фортепіано відкрили пізніше [ДАЖО, ф. Р. 30, оп.12, спр. 140, арк. 3, 32, 46].

У відкритій 5 листопада 1924 р. музичній профшколі³ мали змогу отримувати музичну освіту

діти із незаможних родин. Штат викладачів налічував 13 осіб. Завідувачем призначили М. Р. Сироту, його заступником – Я. Ю. Остах [ДАЖО, ф. Р. 30, оп. 12, спр. 140, арк. 43]. В музпрофшколі функціонували класи скрипки (викладач Остах Я.Ю.), віолончелі та контрабаса (Мареш В.Ф.), фортепіано (Связкина-Мареш Н.В., Скорульський М.А., Прокопович С.П., Субботіна А.В., Голембіовський Є.І., Містечкина Ф.М., Яницька М.Я., Слошинська Е.З.), клас хору (Райцин І.М.), духових інструментів (Рабинович Р.Е.) та вокальний клас (Пожарська В.К.). Зазвичай, переважна більшість викладачів мала вищу консерваторську освіту.

Діяльність музпрофшколи була спрямована на «виховання музикальності» учнів, що, як зазначено в архівних документах, не було складністю «при істинно-пролетарському складі учнів» і мало виховуватися не на заняттях з загального фортепіано та хорового класу, а під час слухання музики, що «тісно пов'язано з концертними виступами» [ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, арк. 48–48 зв.]. Отже, підготовка фахівців була спрямована за трьома напрямками: інструментальне, хорове та вокальне виконавство. Серед числа обов'язкових дисциплін – загальна та українська історія культури, історія музики, суспільствознавство, слухання музики та музичний аналіз, гра на народних інструментах (окрім скрипалів та віолончелістів), гігієна, ритмопластика, народна українська пісня та її історія [ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, арк. 29, 43, 49, 52 зв.]. Для порівняння, наприклад, у Вінницькій музпрофшколі⁴, рівень якої був досить високим, серед числа музичних дисциплін⁵ також суспільствознавство, українсьознавство й військова справа [Черкашина, 2011, с. 150].

Спрямовання й рівень підготовки в *Технікумі мистецтв* вирізнялися від музпрофшколи. Штат викладачів у 1924/25 рр. налічував 16 осіб. При закладі функціонували класи скрипки, віолончелі, контрабаса, роялю, духових інструментів, клас теорії (спеціальний і обов'язковий). Згідно навчального плану діяли також підготовчі курси, нижчі, середні та вищі. До навчальних дисциплін увійшли й ансамбль і хор, спів, живопис і скульптура, ритміка і пластика. Чисельність учнів, які були розподілені відповідно тарифної сітки, сягала 200 осіб: в класі скрипки – 10 учнів, в класі віолончелі і контрабаса – 5, теорії – 3, духових інструментів – 10, співів – 25, роялю – 107, хору – 10, живопису та скульптури – 20, ритміки і пластики – 10. Плата за навчання була диференційованою і стягувалася відповідно до забезпеченості сім'ї учня та його здібностей, що давало можливість навчатися усім бажаючим. Отже, з двохсот учнів лише 30% платили за навчання, що становило 50 руб. за нижчий та

¹ Заснована у 1905 р. при відділенні Імператорського Російського музичного товариства музичних класів, що став першим спеціалізованим музичним закладом на Волині. Оскільки рівень навчання був наближений до вимог закладів вищого рівня, у 1911 р. класи перетворили в музичне училище. Така практика існувала по всій країні [Гриценко, 1980, с. 6].

² Згодом деякі викладачі школи працювали і у Житомирському музичному училищі, що знаходилося по вул. І-го травня, 29/14 [ДАЖО, ф. Р. 1150, оп. 2, спр. 1269, арк. 308].

³ Заклад знаходився в помешканні бувшого 2-го Держтеатру [ДАЖО, ф. Р. 30, оп. 12, спр. 140, арк. 29].

⁴ Була відкрита 1920 р. при Народній консерваторії [Вісник, 2011, с. 148–152].

⁵ В навчальних планах Вінницької музпрофшколи: спів, музична грамота, елементарна теорія, сольфеджіо, гармонія, енциклопедія (аналіз форм), теорія композиції, інструментовка, історія музики, камерний ансамбль та хоровий клас, а також фортепіано (обов'язкове фортепіано), скрипка, духові інструменти (мідні та дерев'яні), віолончель тощо [ДАВО, ф. Р. 256, оп. 1, спр. 92, арк. 37–38].

підготовчий клас, 70 руб. – за середній та вищий. Загальний дохід закладу становив 9 000 руб. на рік. Проте, витрати були значно більшими і становили 9 650 руб. на рік¹. Зважаючи на скрутне матеріальне становище, Технікум мистецтв, який перебував на самозабезпеченні, шукав нових рішень. Одним з таких рішень було проведення концертів, вартість білетів на які перевищувала 100 руб. Кілька разів на місяць в Технікумі мистецтв проходили концерти, серед яких тільки у 1924/25 н. р. п'ять відкритих платних вечорів і чотири концерти. Виступи учнів на цих концертах підтверджували високий професіоналізм викладачів закладу. Такі заходи збирали велику слухацьку аудиторію [ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, арк.16–17 зв.].

Серед мистецьких установ Житомира була й балетна студія², відкрита 01 липня 1923 р. Її рівень викладання був високопрофесійним. Це підтверджує хоча б той факт, що у складі викладачів студії були балетмейстери Варшавського оперного театру Р. Шавурський (головний керівник) та М. Шестопал. Право навчатися в балетній студії мали діти від 8 до 18 років. Термін навчання тривав три роки, випускник якої мав право вступу до «Балету» (плата становила 3 крб. на місяць.). Метою балетної студії було надання можливості усім бажаючим вдосконалюватися в танцях як характерних, так і бальних. Прийом і запис на повний курс здійснювали щоденно. Бажаючх навчатися було багато. Першого року навчання до закладу планували прийняти 30 учнів. У планах Міністерства освіти було зробити балетну студію одним із відділів Інституту мистецтв, що мав незабаром відкритися.

Навчальна програма була розподілена на дві частини. В перший рік навчання у балетній студії викладали гімнастику балетну і Далькроза, а також характерні танці в легкій постановці; на другому році – складну балетну гімнастику, пластику, міміку, характерні та класичні танці та лекції про балетне мистецтво. Окрім дисциплін з балетної школи

проводили заняття з ритмічних танців: теоретичні та показові уроки – щоденно, практичні та групові заняття (під акомпанемент роялю та скрипки) – щотижня. До програми також входили гімнастичні вправи біля станка, різні «па», характерні танці тощо. Заклад був зацікавлений у навчанні більшої кількості людей. Отже, у вечірні години (з 18 до 22 год.) для дорослих викладачі проводили курси бальних танців, пластики і ритмічної гімнастики; для дітей – з 14 до 16 год. (по дві години з кожною групою три рази на тиждень) [ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, арк. 5–5 зв., 7–8, 25–25 зв., 31].

Висновки. Отже, на початку ХХ ст. в Україні відбулися позитивні зрушення як в соціально-економічній сфері, так і в освітянській, що безпосередньо торкнулося й Волинської губернії. У роки становлення української держави та утвердження радянської влади, що були досить складними і суперечливими, було закладено підвалини державотворчої політики в галузі освіти та культури. Демократичні настанови 1917 – 1918 рр. сприяли активізації національної політики і стали визначальними щодо соціокультурних процесів. Після проголошення Української Народної Республіки суверенною державою розпочався якісно новий етап в історії країни – період національного відродження. Ретроспективний аналіз матеріалів архівних фондів Житомирської області дозволив зробити висновки про умови діяльності профзакладів освіти Житомира, кількісний та національний склад учнів та викладачів, умови навчання та ін., а також визначити роль владних органів у розбудові освітянської мережі першої третини ХХ ст., що заклала міцні підвалини для подальшого становлення мережі освітніх установ міста. Перспективою подальших розвідок є більш ґрунтовне дослідження діяльності музичних навчальних закладів Житомира першої третини ХХ ст., а саме, особливостей змісту освітнього процесу, концертної діяльності, музичної діяльності викладачів тощо.

Список використаних джерел

- Бовсунівська, Н. М., 2004. *Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Житомирський державний педагогічний університет імені І. Франка, Житомир, 231 с.
- Бричок, С. Б., 2005. *Церковнопарафіальні школи в системі народної освіти на Волині (др. пол. ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)*: дис. ... канд. пед. наук, Житомир, 183 с.
- Гриценко, І. А., 1980. *Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в ХІХ – на початку ХХ ст.*, Львів: Вища шк., 168 с.
- Грушевський, М., 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть*, К.: Знання, 240 с.
- Державний архів Вінницької області (далі ДАВО) ДАВО, ф. Д. 54, оп. 1, спр. 1, на 49 арк.
- ДАВО, ф. Р. 256, оп. 1, спр. 92, на 819 арк.
- Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО) ф. Р. 30, оп.12, спр. 140, на 896 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 280, оп.1, спр. 116, на 217 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 1150, оп. 2, спр. 1269, на 308 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 42, на 127 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 505, на 685 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 280, оп. 1, спр. 98, на 44 арк.
- ДАЖО, ф. Р. 31, оп. 1, спр. 140, на 82 арк.
- Даценко, П. Х., 2005. *Культурно-мистецька спадщина Житомирщини у вимірах українського духовного життя ХІХ – першої третини ХХ століття*: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. мист. К., 22 с.
- Доклади Волинському земському собранію второй очередной сессии по училищному отделу*, 1913. № 102–139, Ровно:

¹ На утримання штату викладачів виділяли 8.610 руб., на опалення – 500 руб., на господарчі та канцелярські витрати – 270, на ремонт – 270 [ДАЖО, ф. Р. 31, оп.1, спр. 140, арк. 18].

² Балетна студія знаходилась по вул. Київська, 12.

Типографія Ровенського уездного земства, 95 с.

Єршова, Л. М., 2006. *Жіноча освіта на Волині*: [монографія], Житомир: «Полісся», 488 с.

Івашченко, О. В., 1998. *Євреї Волині: кінець XVII – початок XX століття*, Житомир: Волинь, 192 с.

Копоть, І., 2009. Культурний простір Житомира: історія і сучасність, *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*, вип. 2, с. 338–341.

Кротік, Н. Л. 2007. Становлення і розвиток єврейської освіти в Україні (20–30 рр. XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед., Житомир, 20 с.

Мелешенко, А. А., 2015. *Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII–початок XX століття)*: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук, Житомир, 24 с.

Надольська, В. В., 1995. Система єврейської освіти на Волині у другій половині XIX століття, *«Звягель древній і вічно молодий», Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція (1995; Новоград-Волинський). Тези Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя Волинської єпархії та 200-річчя найменування міста Звягеля Новоград-Волинським «Звягель древній і вічно молодий»*, 13-16 верес. 1995 р. / [відп. ред. М. Ю. Костиця], Новоград-Волинський: [б.в.], 1995, с. 84–85

Орел, Ю. До 100-річчя Української революції: реформування освіти. [Online]. Доступно: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_pryiniattia_3-ho_universalu.php (дата звернення: 28.02. 2021).

Прищеп, О., 2010. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., Рівне: ПП ДМ, 287 с.

Статистические ведомости к отчету о состоянии мужских гимназий и прогимназий Киевского учебного округа за 1911 год, (1912), *Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1911 год*, К., 64 с.

Субтельний, О., 1992. *Україна. Історія* [пер. з англ. Ю. І. Шевчука]; вст. ст. С. В. Кульчицького [2-ге вид.], К.: Либідь, 512 с.

Черкашина, О., 2011. Феномен музичної культури Вінниці в період національного відродження (початок XX ст.), *Вісник Прикарпатського університету, Мистецтвознавство*, Івано-Франківськ, вип. 21–22, с. 148–152.

Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861 – 62 гг., С.Пб., 1863. Ч.1. VIII. Волынская губерния, 35 с.

References

Bovsunivska, N. M., 2004. *Rozvytok shkilnoi muzychnoi osvity na Volyni (kinets XIX – pochatok XX st.)* [Development of school music education in Volyn (late XIX - early XX century.): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01/Zhytomyrskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni I. Franka,] Zhytomyr, 231 s. (in Ukrainian).

Brychok, S. B., 2005. *Tserkovnoparafiialni shkoly v systemi narodnoi osvity na Volyni (dr. pol. XIX – 20-ti rr. XX st.)* [Church-parish schools in the system of public education in Volyn (second half of the XIX – 20s of the XX century)]: dys. ... kand. ped. nauk, Zhytomyr, 183 s. (in Ukrainian).

Cherkashyna, O., 2011. Fenomen muzychnoi kultury Vinnytsi v period natsionalnoho vidrozhennia (pochatok XX st.) [The phenomenon of musical culture of Vinnytsia during the national revival (early twentieth century)], *Visnyk Prykarpatskoho universytetu, Mystetstvoznavstvo*, Ivano-Frankivsk, vyp. 21–22, s. 148–152. (in Ukrainian).

Datsenko, P. Kh., 2005. *Kulturno-mystetska spadshchyna Zhytomyrshchyny u vymirakh ukrainskoho dukhovnoho zhyttia XIX – pershoi tretyny XX stolittia* [Cultural and artistic heritage of Zhytomyr region in the dimensions of Ukrainian spiritual life of the XIX - first third of the XX century]: avtoref. dys. na zdobuttia stupenia kand. myst, K., 22 s. (in Ukrainian).

State Archives of Vinnytsia Region (hereinafter DAVO). DAVO, f. D. 54, op. 1, №1, 49 p.

DAVO, f. R. 256, op. 1, № 92, 819 p.

State Archive of the Zhytomyr Region (hereinafter DAZHO) f. R. 30, op. 12, № 140, 896 p.

DAZHO, f. R. 1150, op. 2, № 1269, 308 p.

DAZHO, f. R. 280, op. 1, № 116, 217 p.

DAZHO, f. R. 280, op. 1, № 42, 127 p.

DAZHO, f. R. 280, op. 1, № 505, 685 p.

DAZHO, f. R. 280, op. 1, № 98, 44 p.

DAZHO, f. R. 31, op. 1, № 140, 82 p.

Doklady Volynskomu zemskomu sobraniju vtoroj ocherednoj sessii po uchilishhnomu otdelu [Reports to the Volyn Zemstvo Assembly of the second regular session on the school department], 1913. № 102–139, Rovno: Tipografija Rovenskogo uездного zemstva, 95 s. (in Russian).

Hrushevskiy, M., 1991. *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut* [Who are the Ukrainians and what they want], K.: Znannia, 240 s. (in Ukrainian).

Hrytsenko, I. A., 1980. *Ekonomichni zviazky Pivnichnoi Bukovyny z Rosiieiu i Naddnyprianskoiu Ukrainoiu v XIX – na pochatku XX st.* [Economic relations of Northern Bukovina with Russia and Dnieper Ukraine in the XIX - early XX centuries], Lviv: Vyshcha shk., 168 s. (in Ukrainian).

Ivashchenko, O. V., 1998. *Yevrei Volyni: kinets XVII – pochatok XX stolittia* [Jews of Volyn: the end of the XVII - beginning of the XX century], Zhytomyr: Volyn, 192 s. (in Ukrainian).

Jekonomicheskoe sostojanie gorodskih poselenij Evropejskoj Rossii v 1861 – 62 gg. [The economic state of urban settlements in European Russia in 1861 – 62], S.Pb., 1863. Ch.1. VIII. Volynskaja gubernija, 35 s. (in Russian).

Kopot, I., 2009. *Kulturnyi prostir Zhytomyra: istoriia i suchasnist* [Cultural space of Zhytomyr: history and modernity], *Aktualni problemy mystetskoj praktyky i mystetstvoznavchoi nauky*, vyp. 2, s. 338–341. (in Ukrainian).

Krotik, N. L. 2007. Становлення і розвиток єврейської освіти в Україні (20–30 рр. XX століття) [Formation and development of Jewish education in Ukraine (20–30 years of the twentieth century):]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped., Zhytomyr, 20 s. (in Ukrainian).

Meleshchenko, A. A., 2015. *Yevreiske shkilnytstvo u strukturi osvity Volyni (kinets XVIII–pochatok XX stolittia)* [Jewish schooling in the structure of education in Volyn (late XVIII-early XX century):]: avtoref. dys. na zdobuttia stupenia kand. ped. nauk, Zhytomyr, 24 s. (in Ukrainian).

Nadolska, V. V., 1995. Система єврейської освіти на Волині у другій половині XIX століття [The system of Jewish education in Volyn in the second half of the XIX century], *«Zviahel drevnii i vichno molodyi», Vseukrainska naukovo-kraieznavcha konferentsiia (1995; Novograd-Volynskiy). Tезy Vseukrainskoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii z nahody 200-richchia utvorennia Volynskoi*

hubernii, 200-richchia Volynskoi yeparkhii ta 200-richchia naimenuvannia mista Zviahelii Novohrad-Volynskym «Zviahel drevnii i vichno molodyi», 13-16 veres. 1995 r. / [vidp. red. M. Yu. Kostrytsia], Novohrad-Volynskiy: [b.v.], 1995, s. 84–85. (in Ukrainian).

Orel, Yu. Do 100-richchia Ukrainskoi revoliutsii: reformuvannia osvity [To the 100-th anniversary of the Ukrainian revolution: education reform]. [Online]. Dostupno: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_pryiniattia_3-ho_universalu.php (data zvernennia: 28.02.2021)/ (in Ukrainian).

Pryshchepa, O., 2010. Mista Volyni u druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The city of Volyn in the second half of the XIX-early XX century], Rivne: PP DM, 287 s. (in Ukrainian).

Statisticheskie vedomosti k otchetu o sostojanii muzhskih gimnazij i progimnazij Kievskogo uchebnogo okruga za 1911 god, (1912) [Statistical statements to the report on the state of the male gymnasiums and gymnasiums of the Kiev educational district for 1911 (1912)], Otchet popечitelja Kievskogo uchebnogo okruga o sostojanii uchebnyh zavedenij okruga za 1911 god, K., 64 s. (in Russian).

Subtelnyi, O., 1992. *Ukraina. Istorii* [Ukraine. History] [per. z anhl. Yu. I. Shevchuka]; vst. st. S. V. Kulchytskoho [2-he vyd.], K.: Lybid, 512 s. (in Ukrainian).

Yershova, L. M., 2006. *Zhinocha osvita na Volyni* [Women's education in Volyn]: [monohrafiia], Zhytomyr: «Polissia», 488 s. (in Ukrainian).

Olesia Cherkashyna

Ph.D., docent, associate professor of the department of musicology, instrumental training and choreography of the Vinnitsa State Pedagogical University named after M. Kotsyubinsky, Vinnitsa

Natalia Mozgalova

doctor of pedagogical sciences, professor, head of the department of musicology, instrumental training and choreography of the Vinnitsa State Pedagogical University named after M. Kotsyubinsky, Vinnitsa

Mykhailo Vovchok

teacher of the Korosten City School of Arts named after A. Biloshitsky, Korosten

EDUCATION OF ZHYTOMYR IN THE HISTORICAL AND CULTURAL DIMENSION (FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURIES)

This article is the result of trying to reveal some aspects of the activity of vocational schools and art educational institutions in Zhytomyr, Volyn province in the Ukrainian context of the first third of the 20th century. Based on the analysis of archival documents, the authors have found that during this period vocational schools (Industrial, Land Management, Trade and Cooperative, Jewish, Medical School, Handicraft Boarding School, etc.) were found, 4 and 7-year Labour Schools, among which there were Ukrainian, Jewish, Russian, Polish, as well as art institutions. The activity of educational institutions is examined, the peculiarities of their functioning are described, in particular, material and technical condition, national, social and quantitative composition of students, teaching staff, academic disciplines, forms and methods of teaching, etc. It is proved that one of the most required educational institutions of the first third of the 20th century was the vocational school of Land Management, where children of the poor had the opportunity to study. It was established that the funding was provided from the fund of special funds and the local budget, in addition a scholarship was paid from the state and local budgets. It was also established that there were difficult working conditions at the Industrial Vocational School and also at the Handicraft and Industrial Boarding School. In particular, there was a lack of equipment, premises, accessories for laboratories and offices, etc. The authors examined the conditions of activity of the Trade and Cooperative Vocational School, which unlike many educational institutions of Zhytomyr during its short-term existence, had its own premises with furniture, library, equipped offices, hot breakfasts, scholarship fund, etc. An important centre of art education was a music school, a music vocational school, Music College, a ballet studio, a technical school of arts and others. Based on the study of archival records the article covered some aspects of the ballet studio, the music school and the music vocational school, where children from low-income families studied (there were piano, violin, cello, vocal, vocal, wind instruments classes) as well as the College of Arts. The level of training, direction, study conditions in the College of Arts differed significantly from the music vocational school. It was time to train instrumentalists, vocalists and choir directors. It was during this period that artistic and cultural centres were created, which contributed to the development of choral culture, as well as string and brass bands and so on. This was a period of intensification of the Ukrainian national movement, cultural and educational societies and public organizations.

Key words: first third of the 20 century, Volyn province, Zhytomyr, education, vocational schools, art educational institutions, music school, music vocational school, ballet studio, Technical School of Arts.